

Гриб В. І. Моральні цінності в процесі правового виховання / В. І. Гриб, О. П. Конотопенко, Е. А. Мельник // Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії (категорія «Б») № 35/2021 / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів : Гельветика, 2021. – С. 24-31
УДК 172+340.12

Моральні цінності в процесі правового виховання

Віталій Гриб

Олександр Конотопенко

Емілія Мельник

*Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет історії, права і публічного управління, кафедра права і публічного управління,
вул. Острозького, 32, 21000, м. Вінниця, Україна*

Анотація

У статті проаналізовано проблему співвідношення права та моралі на рівні аксіологічного аспекту взаємодії ціннісного фактору виховання особистості. Аксіологічні чинники орієнтації в світі завжди мають значення для будь-якої людини, вони є тими дороговказами, що вкорінені в самому її єстві та прагненні до щастя як шляху до певної мети. Метою даного дослідження є простір співвідношення права і справедливості, їх взаємозв'язок, представлений крізь призму особистісного світосприйняття, а також, актуалізація цього взаємозв'язку в контексті проблеми виховання особистості. З'ясовано, що в процесі правового виховання моральні цінності акцентуються в правовому ракурсі, тобто витлумачуються в контексті правової системи суспільства, конкретизуються по відношенню до правових ситуацій, а засвоєння особистістю правових цінностей перш за все залежить від ієрархії її ж моральних цінностей. Наприклад, коли йдеться про етико-правові конструкції прав людини, мораль та право в ціннісному вимірі поєднуються. Це ж саме можна спостерігати в ототожненні правових та моральних норм, якщо йдеться

про особливо важливі цінності, які потрібно захищати разом (цінності життя, свободи, власності). В усіх цих випадках мається на увазі, що мораль та право взаємодоповнюють одне одного саме як цінності. Найважливішим результатом правового виховання повинно стати розширення участі громадян в політиці та управлінні, усвідомлення ними, що їх особиста позиція впливає на прийняття рішень, а це формує відповідне ставлення як до діючого права, так і до новостворюваних норм. В контексті правового виховання необхідно означити проблему взаємозв'язку об'єктивного і суб'єктивного права, впливу моральних відносин в суспільстві, моральної свідомості суб'єктів на формування норм права і проблеми морально-правового вибору лінії поведінки особистості. Важливо, щоб моральні норми та принципи виступали провідним критерієм права, основним мірилом змісту закону й усієї практики реалізації права. Ця вимога є цілком закономірною, бо зміст правової норми впливає, передусім, з моральних основ суспільства, історії народу, традицій та моральних принципів його життя.

Ключові слова: мораль, право, цінності, справедливість, свобода, особистість, виховання, закон, норма.

Проблемі співвідношення права і моралі надавали великого значення ще відомі мислителі минулого, зокрема Імануїл Кант та Володимир Соловйов, які висували ідею морального доповнення щодо правових постулатів. Сучасні вчені: В.Жуков, А.Карась, О.Мартишин, Н.Оніщенко, Є.Черних, не заперечують того, що право історично завжди знаходилося під впливом моралі, і, навіть, частково втілювало її потреби, бо цінності права та моралі завжди перебували у відносинах взаємної підтримки і досить часто доповнювали одне одного [1; 2; 3; 4; 5]. Як відомо, виховання починається з моралі, що ж до правової культури, то вона формується пізніше, а тому її якість багато в чому залежить від підвалин закладених саме мораллю. Ось чому засвоєння особистістю правових цінностей перш за все залежить від ієрархії власних моральних цінностей.

Аксіологічні чинники орієнтації в світі завжди мають значення для будь-якої людини, вони є тими дороговказами, що вкорінені в духовно-тілесній єдності людської істоти, її прагненні до щастя як шляху до певної мети. Суспільний характер життя історично вимагав спочатку морального, а згодом й правового впорядкування ціннісних орієнтацій людини. Метою даного дослідження є простір співвідношення права і справедливості, їх взаємозв'язок, представлений крізь призму особистісного світосприйняття, а також, актуалізація цього взаємозв'язку в контексті проблеми виховання особистості.

Право, як відомо, покликане сприяти реалізації на практиці принципу справедливості у суспільному житті, а це певною мірою зближує його з мораллю, бо як право так і мораль є соціальними регуляторами. З цього можна зробити висновок, що поняття справедливості і свободи, які можна вважати основними цінностями моралі, пояснюють природу права. Тобто, правове та моральне нормування соціального життя має спільні ціннісні основи, але це не заважає відрізнити їх за змістом. Право, як відомо, побудоване на цінностях формальної рівності та справедливості, а для моралі особливо важливими є цінності добра та справедливості, що ближче до розуміння свободи як цінності еквівалентної милосердю, здійсненню морального вибору, аніж такої, що співвідноситься з правовими критеріями. Але, все ж таки, в процесі правового виховання моральні цінності акцентуються в правовому ракурсі, тобто витлумачуються в контексті правової системи суспільства, конкретизуються по відношенню до правових ситуацій. Наприклад, коли йдеться про етико-правові конструкції прав людини, мораль та право в ціннісному вимірі поєднуються. Це ж саме можна спостерігати в ототожненні правових та моральних норм, якщо йдеться про особливо важливі цінності, які потрібно захищати разом (цінності життя, свободи, власності). В усіх цих випадках мається на увазі, що мораль та право взаємодоповнюють одне одного саме як цінності.

Історія свідчить про доречність такого взаємодоповнення. Так, ще давньогрецькі філософи говорили про законопокірність як про найвищу добродійність. Вони не розділяли правове та моральне, а навпаки

підкреслювали їхню єдність як поєднаність потрібного зі справедливим. Слід наголосити, що взаємозалежність моралі та права, представленої такими міркуваннями, не має причинно-наслідкового характеру, а мислиться як строго логічна залежність, а саме, коли одне поняття є необхідною основою для іншого. Таким чином, ще в давнину виникла потреба необхідності існування серед форм суспільної свідомості ще й такої форми як правосвідомість. Її значимість полягає в тім, що в даному понятті фіксується взаємодія права та моралі, стверджується, що юридичні норми повинні опиратись не лише на практичну доцільність, а й на моральні цінності. Якщо ж це не станеться, то цінність юридичних норм буде падати, з ними перестануть рахуватись, не будуть їх виконувати. Прикладом такої ситуації є революції та інші кризи в історії людства, коли правові норми перестали діяти саме через те, що вони втратили свою моральну опору.

Зважаючи на вказаний взаємозв'язок моралі та права, потрібно підкреслити той факт, що право й мораль, діючи в одному й тому ж напрямку, створюють передумови необхідні для виховання особистості, а саме, взаємодію моральності й правового виховання. Адже, морально-правове виховання має велике значення для подальшого засвоєння особою правових цінностей. Відомо, що людина, для якої слова «совість», «обов'язок» набули характеру переконаності, менше схильна до здійснення злочинів та правопорушень [6]. Це вказує на те, що у морального та правового виховання є лише частково спільний простір, бо моральне виховання охоплює всі сфери людського спілкування, а правове регулює далеко не всі відносини між людьми. Моральне виховання має всезагальний характер, а тому стоїть над правовим вихованням. Мораль вчить чинити не лише згідно з законом, а й спонукає до перетворення правових норм в особисті переконання. Тому, лише в єдності моральне та правове виховання можуть дати плід, який є синтезом морально-правових цінностей з одного боку, та реальних відносин людей з іншого. З'єднуючись та накладаючись одне на одне, вони створюють феномен морально-правового виховання. Іншими словами - мораль регулює через виховання, а право виховує

регулюючи. Функцією такого виховання є формування поведінки, яка полягає в активному та свідомому виконанні норм як моралі, так і права. Метою морально-правового виховання є формування в особистості моральної та правової культури, тобто свідомого ставлення особи до своїх прав та обов'язків, поваги до закону, готовності до його виконання та боротьби з правопорушеннями.

Зміст морально-правового виховання полягає у формуванні духовного, ціннісного ядра правової та моральної свідомості, цінностей свободи, справедливості, рівності, гуманізму. Якщо в процесі виховання буде задіяна аксіологічна картина правової реальності, яка передає нормативний аспект права, то правова соціалізація буде успішною. Сучасні аксіолого-правові дослідження тлумачать морально-правові цінності як свідомо зумовлені потреби, розглядають їх в якості детермінованих соціально-історичними та економічними причинами, досліджують духовно-ціннісний взаємозв'язок моралі та права. Справжню відмінність права та моралі можна знайти, якщо вийти за межі конкретних норм та емпіричних законів і зануритись в царину культури, в глибини особистісного метафізичного вибору людей. Адже, цінності в праві та в моралі це перш за все явища духовної реальності з їх метафізичними та трансцендентальними аспектами. Так, проблеми прав і свобод особи, злочину і провини, покарання і прав того хто вчинив злочин, пов'язані з усвідомленням моральної і правової регуляції поведінки людини. Ось чому, на ранніх етапах виховання відбувається засвоєння цінностей без визначення їх видової належності, закладається лише основа правового виховання. Зате потім, моральні цінності починають притягувати правові, визначаючи їхнє місце в загальній ієрархії цінностей. Якщо в майбутньому ця ієрархія знайде підтвердження та визнання в повсякденній практиці життя, то тоді процес виховання, результатом якого є отримання культурної в правовому сенсі особистості, можна буде вважати ефективним.

Мораль і право в ціннісному відношенні мають спільну основу, вони ґрунтуються на наявності свободи волі у людини і, в такий спосіб, пов'язані з її

відповідальністю за власні вчинки. Тобто, проблема взаємовідносин права і моралі – це проблема взаємин ціннісних ієрархій. Моральні цінності є більш універсальними, вони пов'язані зі світоглядними основами, є цінностями вищого порядку, а право на них спирається. Тому, не можна погодитися з тим, що право моральне саме в собі з самого початку, бо це вірно лише в межах концепції розрізнення права й закону і, в результаті, веде до ототожнення права та моралі. Наприклад, в епоху Нового часу існувала концепція природного права людини, згідно якої потрібно розрізняти нормативний та аксіологічний підходи до права, де перший є лише інструментальним проявом права, а другий, натомість, є виразом абсолютної цінності права. В сенсі свого ціннісного змісту право порівнювалось з мораллю в якості різних за статусом, але взаємодоповнюючих одне одного ціннісних систем. Право почало розглядатись як таке, що набуває свого вищого сенсу та значення тільки в єдності з етичними категоріями, а не лише як конкретизація моральних обов'язків.

Основою справедливості в суспільстві є право з початками формальної рівності, а роль моралі полягає у визначенні меж втручання державної влади і розмежуванні внутрішнього та зовнішнього просторів людської індивідуальності. Внутрішній простір переживань індивіда є його приватною територією буття і тому він байдужий до закону, але зовнішній простір, це вже простір його дій, де індивід вступає у відносини з діями інших індивідів, а тому вже не байдужий до закону, бо тут потрібне правове регулювання. Мораль внутрішньо взаємно перетинається з правовим регулюванням, наприклад, злочин підлягає осуду не лише з боку закону як правової норми, але й з боку громадської думки, яка опирається на мораль.

Таким чином, лише формування правової держави реально надає праву того високого значення, яке слідує з моральної суті суспільства, соціальної справедливості, дозволяє позбутися системи заборон, яка визначає характер взаємовідносин між особою та суспільством, розчиняє індивіда в суспільстві, що породжує дух самозречення та самопожертви [7]. Правова держава

зацікавлена в організації правового виховання своїх громадян, бо це впливає з необхідності розвитку соціуму, організації взаємодії держави з громадянським суспільством, усвідомлення громадянами власної правової цінності. Право та справедливість як цінності завжди взаємозумовлювались у всіх правових системах – від стародавніх часів до сучасних національних систем. Справедливість – це примирення сторін що ворогують між собою, це забезпечення рівності в судах, презумпція невинності, відкритість та гласність у судових процесах тощо.

Справедливість стає цінністю в такому явищі як народні звичаї, вікові культурні традиції, універсальні правила поведінки, які передаються від покоління до покоління. Саме про це писав відомий німецький філософ Георг Гегель вказуючи, що культурні утворення є незалежними від окремих індивідів. Навіть більше, вони визначають своєю організацією та нормами волю, свідомість цих індивідів в різних сферах: в сфері правовій, релігійній, моральній і навіть науковій [8]. Культурні традиції, цінності кристалізуються в своєрідні кодекси поведінки та виконують функцію координації різних прагнень людей в умовах загальної мети. Правове виховання повинне враховувати правові звичаї та традиції, адже опора на народні цінності дає можливість ефективного правовиховання, формування правової культури особистості.

Потрібно розрізняти формальну та реальну основу права, якщо перша фіксує увагу на його зовнішніх сторонах, то другою є культурно-нормативна система даного суспільства. В зв'язку з цим можна сказати, що повною основою, яка розкриває базову цінність правових начал суспільного життя, є взаємодія права та законодавства на принципах невід'ємних прав людини як суб'єкта громадянського суспільства [9, с.118]. Так, американський соціолог Талкот Парсонс вказує, що фактична ефективність правових систем з притаманною їм справедливістю, багато в чому залежить від отриманої ними моральної підтримки [10, с.367]. Поява правових норм привела до збільшення стабільності та неперервності культури, бо вони чітко визначають правила

поведінки і конкретизують цінності. Важлива роль в цьому процесі передачі норм та цінностей належить правовому вихованню. Співвідношення порцій правових та моральних норм, в яких втілено ціннісні орієнтації людей, залежить від рівня розвитку суспільства. На думку Т.Парсонса, у суспільствах з високим рівнем розвитку основна частина нормативно-ціннісної системи має правовий статус. «Але правова система ніколи не вичерпує собою всього нормативного регулювання, тому важливе значення завжди має маса інших неправових санкцій... Норми, що мають правовий статус, санкціонуються не лише правовими, але й іншими способами, а неправові норми буває, що й примусово впроваджуються в життя» [10, с.367]. Внутрішня та зовнішня багат шаровість структури правових і моральних вимог знаходять відображення в ціннісних принципах та орієнтаціях людей, в культурній та світоглядній самоідентифікації учасників соціального спілкування. Право і мораль – це мірила індивідуальної та групової поведінки в конфліктних ситуаціях, масштаб і засіб підтримки певного порядку відносин.

Природне право – це місце де зустрілись право і мораль, де ціннісні регулятори узгоджуються з вимогами справедливості, свободи, рівності. Теорії природного права представляють ту частину змісту правового виховання, в якій гармонійно поєднані правові та моральні цінності. Метою правового виховання є усвідомлення цінності свободи для себе в правовому просторі. В моралі ж представлена свобода, розуміння та переживання її абсолютної цінності як умови буття та мети для інших, інколи навіть у вигляді пожертвування власними інтересами, а в праві – більше цінність та благо для себе. Разом з тим вищі цінності права й моралі мають схожі ознаки. Так, цінність свободи, наприклад, втілена і в моралі, і в праві. Спільними для моралі та права є, також, цінності справедливості та рівності. Ці цінності в процесі правового виховання спочатку засвоюються як моральні, а вже потім сприймаються правом. Але, згодом, вони набувають самостійних ознак. На зміну схожості на рівні вищих духовних цінностей приходять своєрідність та самостійність внаслідок впровадження на більш низьких рівнях норм, принципів, відносин. Слід

врахувати й те, що мораль має два рівні свого існування: один – регулятивний, а інший – рівень духовних ідеалів. На регулятивному рівні право й мораль співіснують як суверенні, рівновеликі феномени. Духовною ж суттю моралі є формулювання вищих категорій буття (добро, зло), а також надання максимального духовного статусу тим чи іншим явищам культури і природи в якості блага або антиблага. Право в цьому сенсі зумовлюється мораллю, її вищими ідеалами та цінностями.

Візьмемо для прикладу категоричний імператив І.Канта, його можна віднести й до права, й до моралі, адже він потребує права-регулятора поведінки людей, бо без права, без його сильних властивостей категоричний імператив в просторі зовнішніх відносин не впорається зі своїми завданнями. Без права не можна досягти того, щоб відносини, які б відповідали категоричному імперативу, набули саме нормативно характеру всезагальності, як цього хоче І.Кант. Тут йдеться про моральну підтримку правових цінностей, тому мораль І.Кант застосовує як підґрунтя для оцінки й критики правових норм [11, с.287].

Висновок: Соціально-трансформаційні процеси, низка реформ, зокрема й в правовій сфері, актуалізують проблему формування правової системи й норм права на основі морального потенціалу суспільства. Це вимагає глибокої та всебічної розробки, комплексного аналізу демократичних основ, послідовної гуманістично-моральної спрямованості законодавства. Необхідно прийняти такі закони, які б передбачали ліквідацію актів усіх рівнів, що порушують права людини. Найважливішим результатом правового виховання повинно стати розширення участі громадян в політиці та управлінні, усвідомлення ними, що їх особиста позиція впливає на прийняття рішень, а це формує відповідне ставлення як до діючого права, так і до новостворюваних норм. В контексті правового виховання необхідно означити проблему взаємозв'язку об'єктивного і суб'єктивного права, впливу моральних відносин в суспільстві, моральної свідомості суб'єктів на формування норм права і проблеми морально-правового вибору лінії поведінки особистості. Важливо, щоб моральні норми та принципи виступали провідним критерієм права, основним мірилом змісту закону й усієї

практики реалізації права. Ця вимога є цілком закономірною, бо зміст правової норми впливає, передусім, з моральних основ суспільства, історії народу, традицій та моральних принципів його життя.

Список використаної літератури

1. Жуков В. Н. Право как ценность. *Государство и право*. 2010. № 1. С. 21-34
2. Карась А. Г. Співвідношення понять «цінність права» і «правова культура». *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 80-86.
3. Мартышин О. В. Нравственные основы теории государства и права. *Государство и право*. 2005. № 7. С. 5–12.
4. Оніщенко Н. М. Аксиосфера сучасної держави та сприйняття права в суспільстві: проблеми теорії. *Проблеми філософії права*. Том VI-VII. Київ-Чернівці: Рута, 2008-2009. С. 42-49.
5. Черних Є. М. Цінність об'єктивного і суб'єктивного права. *Держава і право*. Випуск 29. 2005. С. 89-95.
6. Тугаринов В.П. Природа, цивилизация, человек. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 124 с.
7. Гусев А.Н. Требование общечеловеческой морали – необходимым компонент любой правовой системы. *Органы внутренних дел на пути к правовому государству*: сб. трудов / под общ. ред. В.П.Сальникова. Санкт-Петербург, 1993. Вып. 1. С. 22-25.
8. Гегель Г.В.Ф. Философия права. Москва, 1990. 524 с.
9. Графский В.Г. Право и мораль в истории: проблемы ценностного подхода. *Государство и право*. 1998. №8. С. 114-119.
10. Американская социология: перспективы, проблемы, методы / ред. Г.В.Осипов; вступ. ст. Г.В.Осипова. Москва, 1972. 392 с.
11. Алексеев С.С. Самое святое, что есть у Бога на Земле: Иммануил Кант и проблемы права в современную эпоху. Москва, 1998. 416 с.

MORAL VALUES IN THE PROCESS OF LEGAL EDUCATION

Vitalii Gryb

Alexander Konotopenko

Emilia Melnyk

Vinnitsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky,
Faculty of History, Law and Public Administration, Department of Law and Public
Administration,
street Ostrozkoho, 32, 21000, Vinnitsia, Ukraine

Summary

The article analyzes the problem of the relationship between law and morality at the level of the axiological aspect of the interaction of the value factor in the education of the individual. Axiological factors of orientation in the world are always important for any person, they are the guidelines that are rooted in its very nature and the pursuit of happiness as a path to a certain goal. The purpose of this study is the space of the relationship between law and justice, their interrelation, presented through the prism of personal world perception, as well as the actualization of this interrelation in the context of the problem of education of the individual. It has been established that in the process of legal education moral values are emphasized in the legal perspective, that is, they are interpreted in the context of the legal system of the society, specified in relation to legal situations. For example, when it comes to the ethical and legal constructions of human rights, morality and law in the value dimension are combined. The same can be observed in the identification of legal and moral norms, if we are talking about particularly important values that need to be protected together (the values of life, freedom, property). In all these cases, it is understood that morality and the right complement each other precisely as values.

The most important result of legal education should be an increase in the participation of citizens in politics and governance, their awareness that their personal position influences decision-making, and this forms an appropriate attitude both to the existing law and to the newly created norms. In the context of legal education, it is necessary to identify the problem of the relationship of objective and subjective law, the influence of moral relations in society, the moral consciousness of subjects on the formation of legal norms and problems of moral and legal choice of the line of behavior of an individual. It is important that moral norms and principles are the leading criterion of law, the main measure of the content of the law and the entire practice of the implementation of the law.

Key words: morality, law, values, justice, freedom, personality, upbringing, law, norm.